

УДК 331.5:338.1(477)

JEL O15, I25, O52, E24

DOI <https://doi.org/10.32782/2786-8273/2026-12-11>**Крочок Л.І.**

кандидат економічних наук,

викладач-стажист,

Уманський національний університет

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-2878-1357>**Liudmyla Krachok**

Uman National University

РОЛЬ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ У ПОВОЄННОМУ ВІДНОВЛЕННІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

THE ROLE OF HUMAN DEVELOPMENT IN THE POST-WAR ECONOMY RECOVERY OF UKRAINE

Анотація. У статті встановлено, що російська військова агресія спричинила масштабні втрати людського капіталу України, що проявляються у демографічних, військових, економічних, соціальних та психологічних вимірах. Значне скорочення населення, мобілізація працездатних чоловіків, руйнування освітньої та медичної інфраструктури, а також поширення кризових станів психічного здоров'я формують комплексні виклики для післявоєнного розвитку. Обґрунтовано стратегічну роль людського капіталу як ключового ресурсу економічного зростання, соціальної стабільності та інноваційної трансформації в умовах повоєнного відновлення. Визначено пріоритетні напрями людського розвитку, такі як: підтримка ментального здоров'я, управління міграцією, модернізація освіти, перекваліфікація робочої сили, розвиток цифрових навичок, охорони здоров'я та соціального захисту, стимулювання підприємництва, забезпечення гендерної рівності, залучення інвестицій, інституційні реформи й міжнародне співробітництво.

Ключові слова: людський розвиток, людський капітал, післявоєнне відновлення, демографічні втрати, освіта, охорона здоров'я, міграція, ментальне здоров'я.

Abstract. Introduction. The full-scale Russian invasion of Ukraine that began on February 24, 2022, has created unprecedented challenges for the national economy and society, resulting in catastrophic losses of human capital. The country faces a demographic crisis characterized by a sharp decline in birth rates, increased mortality among military personnel and civilians, occupation of significant territories, and mass emigration. Under these circumstances, human development becomes a critical factor not only for preserving statehood but also for ensuring comprehensive post-war recovery. **Purpose.** The primary objective of this research is to determine the role of human development in the process of post-war economic recovery of Ukraine through comprehensive analysis of human capital losses, substantiation of its critical significance for economic growth, and formulation of strategic directions for human resource development in the post-war period. **Methods.** The study applies general scientific and specialized methods. Analysis and synthesis process scientific sources and statistical data on human capital losses and Ukraine's wartime economy. A systematic approach views human capital as an interconnected system (education, healthcare, mental health, skills) influencing recovery. Statistical methods interpret demographic, migration, employment, and economic indicators from official national and international sources. Generalization formulates conclusions and practical recommendations for post-war recovery. **Results.** The study reveals that Russian military aggression has led to catastrophic losses of human capital across multiple dimensions. Demographic decline, military casualties, and reduced labor force participation have significantly weakened Ukraine's human potential. These losses are driven by interconnected factors such as warfare, territorial occupation, economic crisis, forced migration, mobilization, destruction of social infrastructure, and widespread psychological trauma. The consequences include slower economic growth, reduced productivity, social instability, rising poverty, labor shortages, imbalances in the labor market, and erosion of intellectual capacity. Despite these challenges, the research emphasizes that human capital remains a strategic resource – the foundation of innovation, social stability, structural transformation, and competitiveness in the global economy. **Conclusion.** Human development is central to Ukraine's post-war recovery, driving productivity, innovation, and stability. Priorities include mental health support, migration management, education modernization (STEM focus), training for veterans and displaced persons, digital skills, healthcare restoration, and aid for vulnerable groups. Entrepreneurship, gender equality, higher investment in education and healthcare, institutional reforms, and international cooperation are equally vital. Coordinated efforts of state, business, civil society, and global partners will ensure sustainable recovery and long-term growth.

Keywords: human development, human development, human capital, post-war economic recovery, Ukraine, labor migration, mental health, educational modernization, professional retraining, digital economy, social infrastructure restoration.

Постановка проблеми. Повномасштабна війна рф проти України, що розпочалася 24 лютого 2022 року, спричинила безпрецедентні виклики для національної економіки та суспільства. Україна зазнає колосальних втрат людського капіталу, пов'язаних з різким зниженням народжуваності, зростанням смертності серед військових і цивільних, окупацією значної частини

території та масовим впливом населення за кордон. Воєнні дії призвели до переміщення понад 11 млн українців: 5,7 млн осіб виїхали за кордон як біженці, 5,3 млн стали внутрішньо переміщеними особами. Еміграція населення за кордон відповідає приблизно за половину втрат працездатного населення. Чисельність осіб працездатного віку зменшилася на 39,2%

(з 17,4 млн у 2021 р. до 12,5 млн у 2023 р.), з очікуванням подальшого скорочення [6].

У таких умовах людський розвиток стає критичним фактором не лише для збереження державності, але й для забезпечення можливості повноцінного повоєнного відновлення та експертів Easy Business [7] демонструє, що втрати людського капіталу можуть призвести до недоотримання близько 255 мільярдів доларів ВВП у наступне десятиріччя, якщо не буде вжито відповідних заходів. Крім того, актуальність теми підсилюється й тим, що людський капітал є основою інноваційного розвитку, технологічної модернізації та економічного зростання, без яких неможливе успішне післявоєнне відновлення країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання людського капіталу та його ролі у повоєнному відновленні активно досліджується українськими науковцями та аналітичними центрами. Е. М. Лібанова [4] у доповіді на засіданні Президії НАН України наголосила на масштабності людських втрат унаслідок війни та потреби компенсування погіршення кількісних параметрів людського капіталу через покращення його якісних характеристик. Дослідниця акцентує, що на контрольованій території залишається трохи більше 31 млн осіб, а 6,5 млн біженців перебувають за кордоном. Н. В. Зачосова [1] розробила основи політики збереження людського капіталу у воєнний та післявоєнний час, обґрунтувавши, що людський капітал як якісна характеристика населення є ресурсом економічного зростання. Т. Б. Лебеда [3] проаналізувала людський капітал як фактор впливу на макроекономічну динаміку, демонструючи взаємозв'язок між якістю людських ресурсів та економічними показниками. В. П. Онищенко [8] дослідив людський і соціальний капітал України в період післявоєнного відновлення, підкресливши важливість соціальних зв'язків і довіри. О. Л. Лісовська [5] проаналізувала демографічні наслідки військової агресії як загрозу економічній безпеці.

Попри значну кількість досліджень, недостатньо вивченими залишаються комплексні стратегії відновлення людського капіталу, що поєднують короткострокові антикризові заходи з довгостроковою політикою розвитку. Потребують подальшого дослідження механізми стимулювання повернення трудових мігрантів, інтеграції демобілізованих військових у цивільне життя, відновлення освітньої та медичної інфраструктури. Також недостатньо опрацьовані питання забезпечення ментального здоров'я населення як компонента людського розвитку та створення ефективної системи перекваліфікації робочої сили відповідно до потреб повоєнної економіки.

Метою статті є визначення ролі людського розвитку у процесі повоєнного відновлення економіки України через комплексний аналіз втрат людського капіталу, обґрунтування його критичного значення для економічного зростання та формування стратегічних напрямів розвитку людських ресурсів у післявоєнний період.

Завдання дослідження: 1) проаналізувати структуру втрат людського капіталу України внаслідок війни; 2) визначити основні причини та наслідки втрат людських ресурсів для економіки; 3) обґрунтувати значення людського розвитку для повоєнного відновлення

економіки; 4) запропонувати стратегічні напрями людського розвитку в контексті післявоєнної відбудови.

Методи дослідження. У дослідженні використано комплекс загальнонаукових та спеціальних методів: аналіз і синтез – для опрацювання наукових джерел, статистичних даних щодо втрат людського капіталу та економічних показників України в умовах війни; системний підхід – для дослідження людського капіталу як цілісної системи взаємопов'язаних компонентів (освіта, охорона здоров'я, ментальне здоров'я, професійні навички) та його вплив на економічне відновлення; статистичний метод – для аналізу кількісних даних щодо демографічних втрат, міграції, зайнятості, економічних показників з використанням офіційних джерел (Державна служба статистики України, НБУ, міжнародні організації); узагальнення – для формулювання висновків щодо ролі людського розвитку у повоєнному відновленні та розробки практичних рекомендацій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Російська військова агресія спричинила катастрофічні втрати людського капіталу України, які торкнулися різних аспектів соціально-економічного життя країни. За даними Інституту демографії та проблем якості життя НАН України, станом на 2024 р. на контрольованій території України залишається трохи більше 31 млн осіб, що на 4,6 млн менше порівняно з липнем 2023 р., а проти чисельності населення на момент здобуття незалежності країни близько 52 млн осіб – на 19 млн осіб або 40% менше. Зовнішня міграція перетворилася на рушій демографічної динаміки: за даними ООН, станом на лютий 2024 р. за кордоном перебували 6,5 мільйона біженців [4, с. 40–41]. Більше того, станом на лютий 2025 р. у війні проти Росії загинули 45,1 тис. українських військових та ще 390 тис. були поранені. За оцінками The Economist, з 2022 року Україна могла втратити від 60 до 100 тис. військових загиблими [11].

Унаслідок катастрофічного погіршення демографічної ситуації в країні рівень зайнятості скоротився на 15,5% лише за 2022 р., що еквівалентно понад 2,4 млн втрачених робочих місць. Понад мільйон чоловіків було мобілізовано до лав ЗСУ, що призвело до значного дефіциту кадрів у ключових галузях економіки. За даними дослідження ринку праці 2025 р., реальний резерв збільшення пропозиції робочої сили в Україні становить лише 700 тис. осіб [2].

Посилюється дефіцит робочої сили і через ментальні бар'єри та психологічні проблеми. Наразі близько 180 тис. осіб працездатного віку посилаються на складний психологічний стан через війну як причину економічної неактивності, що вказує на значний масштаб погіршення ментального здоров'я населення. Війна спричиняє хронічну тривожність, посттравматичний стресовий розлад та вигорання, що впливає на працевлаштування, особливо серед внутрішньопереміщених осіб і тих, хто пережив окупацію. 83% опитаних відчувають високий стрес від вторгнення, з фокусом на військових (68%) і тих, хто втратив близьких (65%), що. Тривожні розлади зросли з 4,5% до значно вищих рівнів за 2023–2025 рр. [9; 10].

Загострює ці проблеми руйнування соціальної інфраструктури, адже війна призвела до значних пошкоджень освітніх закладів, що ускладнює підготовку кваліфікованих кадрів, а руйнація медичної інфра-

структури, зменшення фінансування сектору охорони здоров'я, погіршення доступу до медичних послуг призводять до погіршення фізичного стану населення та зниження тривалості життя.

Описані вище масштабні втрати людського капіталу не є випадковими чи ізольованими явищами, а становлять результат дії складної системи взаємопов'язаних чинників. Для розуміння природи цих втрат та розробки ефективних стратегій їх подолання необхідно проаналізувати фактори, що їх спричиняють, які діють на різних рівнях – від макроекономічного до індивідуального (мікро-) рівня (рис. 1).

Втрати людського капіталу мають множинні негативні наслідки для української економіки: гальмування економічного зростання та зниження продуктивності української економіки; соціальна нестабільність – зростання рівня бідності створює соціальну напругу та знижує купівельну спроможність населення, що негативно впливає на внутрішній попит; низька щільність населення, що ускладнює господарську діяльність, знижує ефективність інф-

раструктури та соціальних послуг; дефіцит кадрів у ключових галузях та дисбаланс ринку праці; втрата інтелектуального потенціалу [5].

Разом із тим, людський капітал є стратегічним ресурсом, який забезпечує сталий розвиток економіки та суспільства. Історичний досвід країн, які успішно відбудували свою економіку після Другої світової війни (Німеччина, Японія), підтверджує, що інвестиції в людський капітал є критично важливими для прискореного економічного відновлення.

Насамперед, людський капітал виступає основним чинником економічного розвитку як ресурс, який здатний забезпечити розширене відтворення економіки та усіх її галузей і сфер. Водночас, він являє собою якісну характеристику населення країни, що охоплює його знання, навички, уміння та компетенції. Їхнє застосування у трудовій діяльності забезпечує економічні результати як для самих носіїв, підвищуючи рівень їхньої особистої економічної безпеки, так і для держави, сприяючи зростанню національного доходу [1, с. 19].

Рис. 1. Фактори, що обумовлюють втрати людського капіталу в Україні

Джерело: розроблено автором

Не менш важливим є те, що людський капітал становить основу інноваційного розвитку. Креативна економіка, ядром якої є людський капітал, стає домінуючою в глобальному економічному розвитку.

У контексті повоєнного відновлення особливого значення набуває роль людського капіталу як ключового чинника забезпечення соціальної стабільності – відновлення людського капіталу через освіту, охорону здоров'я, психологічну підтримку сприяє зміцненню соціальної згуртованості, зменшенню соціальної напруги та підвищенню рівня добробуту населення [8].

Крім того, високоякісний людський капітал є передумовою структурної трансформації економіки. Післявоєнне відновлення передбачає не просте відновлення зруйнованого, а створення нової, ефективнішої, стійкішої та інклюзивної економіки [3]. Це можливо лише за умови високоякісного людського капіталу, здатного адаптуватися до швидких технологічних змін, впроваджувати інновації та створювати додану вартість. Нарешті, розвиток людських ресурсів є основою конкурентоспроможності на глобальному ринку та запорукою того, що Україна зможе зайняти гідне місце в міжнародному розподілі праці та скористатися перевагами глобалізації.

Відповідно до окреслених проблем та ролі людського капіталу можна визначити ключові напрями людського розвитку України у післявоєнний період.

1. Пріоритизація ментального здоров'я: забезпечення психологічної підтримки населення, особливо ветеранів, внутрішньо переміщених осіб, дітей та підлітків, які пережили травматичний досвід війни. Створення мережі центрів психологічної реабілітації, підготовка кваліфікованих психологів, інтеграція психологічної допомоги в систему первинної медичної допомоги.

2. Стратегічне управління міграцією: розробка програм стимулювання повернення трудових мігрантів через створення привабливих економічних умов, гарантування безпеки, надання соціальних пільг. Формування механізмів збереження зв'язків з діаспорою, залучення коштів мігрантів до інвестування в українську економіку, спрощення процедур репатріації та реінтеграції.

3. Відновлення та модернізація освітньої системи: відбудова зруйнованої освітньої інфраструктури з урахуванням сучасних стандартів, впровадження інноваційних методик навчання, інтеграція цифрових технологій. Перегляд освітніх програм відповідно до потреб повоєнної економіки з акцентом на STEM-спеціальності, критичне мислення, підприємницькі навички. Налагодження співпраці між освітніми закладами та бізнесом для забезпечення практико-орієнтованої підготовки.

4. Розвиток системи професійної підготовки та перекваліфікації: створення ефективної системи перекваліфікації для демобілізованих військових, внутрішньо переміщених осіб, працівників, які втратили роботу внаслідок війни. Впровадження програм безперервного навчання для адаптації до швидких технологічних змін.

5. Розвиток цифрової економіки та цифрових навичок: використання переваг цифровізації для відновлення людського капіталу через дистанційне навчання, телемедицину, електронні послуги. Масова підготовка

фахівців у сфері інформаційних технологій, штучного інтелекту, кібербезпеки. Створення цифрової інфраструктури для забезпечення доступу до освітніх та професійних можливостей у всіх регіонах.

6. Відновлення системи охорони здоров'я: відбудова медичної інфраструктури, забезпечення доступності медичних послуг, особливо в сільських і постраждалих від війни регіонах. Впровадження профілактичних програм, заходів з покращення громадського здоров'я. Підвищення заробітної плати медичних працівників для запобігання еміграції.

7. Підтримка соціально вразливих груп: забезпечення соціального захисту населення, надання адресної допомоги сім'ям, що опинилися у скрутному становищі, ветеранам, внутрішньо переміщеним особам. Створення програм соціального житла, забезпечення доступу до якісних соціальних послуг. Впровадження програм соціальної інклюзії для людей з інвалідністю, постраждалих від війни.

8. Розвиток підприємництва та приватного сектору: стимулювання підприємницької активності через спрощення регулювання, доступ до фінансування, податкові пільги. Підтримка малого та середнього бізнесу як основного джерела створення робочих місць. Розвиток бізнес-інкубаторів, стартап-екосистеми для молодих підприємців.

9. Гендерна рівність та інклюзивність: забезпечення рівних можливостей для жінок і чоловіків на ринку праці, в освіті, в прийнятті рішень. Розширення можливостей для жінок у традиційно чоловічих професіях, зокрема в технологічному секторі через спеціалізовані програми підтримки.

10. Залучення інвестицій у людський капітал: збільшення державного фінансування освіти та охорони здоров'я до рівня не нижче 7–8% ВВП для освіти та 5–6% для охорони здоров'я. Залучення міжнародної технічної та фінансової допомоги для програм людського розвитку. Стимулювання приватних інвестицій у корпоративне навчання, розвиток персоналу.

11. Інституційні реформи: удосконалення державного управління у сфері людського розвитку через підвищення ефективності, прозорості, підзвітності. Децентралізація управління освітою, охороною здоров'я для кращого врахування місцевих потреб. Створення ефективної системи моніторингу та оцінки програм розвитку людського капіталу.

12. Міжнародне співробітництво: поглиблення співпраці з міжнародними організаціями (Світовий банк, ООН, організації ЄС) для отримання технічної експертизи, фінансової підтримки. Участь у міжнародних програмах обміну, стажування для підвищення кваліфікації українських фахівців. Адаптація кращих міжнародних практик у сфері розвитку людського капіталу.

Висновки. Проведене дослідження засвідчує, що Україна зазнала значних втрат людського капіталу внаслідок війни: чисельність населення, що проживає на контрольованій території скоротилася до понад 31 мільйон осіб, близько 6,5 мільйона біженців перебувають за кордоном, загинули щонайменше 45,1 тисячі військових, а втрачено понад 2,4 мільйона робочих місць, що суттєво впливає на економічний потенціал країни. Причинами цих втрат стали воєнні дії, окупація території, економічна криза, еміграція у пошуках

безпеки та кращих можливостей, мобілізація, руйнування соціальної інфраструктури та психологічні травми війни. Сукупність цих факторів формує комплексну проблему, яка потребує системного підходу до розв'язання.

Наслідки втрат людського капіталу для економіки проявляються у гальмуванні економічного зростання, дефіциті кваліфікованих кадрів у ключових галузях, дисбалансі ринку праці, втраті інтелектуального потенціалу, соціальній нестабільності та зниженні продуктивності праці. Це створює значні перешкоди для швидкого та ефективного повоєнного відновлення. Водночас людський розвиток є критично важливим чинником відновлення економіки, адже він визначає рівень продуктивності праці, інноваційний потенціал,

соціальну стабільність та конкурентоспроможність країни на глобальному ринку.

У післявоєнний період стратегічними напрямками розвитку людського капіталу України мають стати пріоритизація ментального здоров'я, ефективне управління міграційними процесами, модернізація системи освіти, розвиток професійної підготовки, цифровізація економіки, відновлення охорони здоров'я, посилення соціального захисту вразливих груп, стимулювання підприємництва, забезпечення гендерної рівності, нарощування інвестицій у людський капітал, проведення інституційних реформ та поглиблення міжнародного співробітництва. Саме ці кроки здатні забезпечити відновлення та сталий розвиток країни у майбутньому.

Бібліографічний список:

1. Зачосова Н. В. Основи політики збереження людського капіталу у воєнний та післявоєнний час для потреб економічного відновлення і зростання. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету*. 2023. №11–12 (312–313). С. 17–28.
2. Критичний дефіцит робочої сили в Україні: що стало причиною безпрецедентної ситуації на ринку праці. *UaPortal*. 2025. 9 липня. URL: <https://news.uaportal.com/ukr/section-news/news-kriticheskij-defitsit-rabochej-silyi-v-ukraine-chto-stalo-prichinoj-bespretsedentnoj-situatsii-na-rynke-truda-09-07-2025.html> (дата звернення: 02.12.2025).
3. Лебеда Т. Б. Людський капітал як фактор впливу на макроекономічну динаміку в Україні. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2022. № 10. С. 11–21.
4. Лібанова Е. М. Людський капітал України: втрати внаслідок війни і перспективи повоєнного відродження. *Вісник НАН України*. 2025. № 4. С. 39–46.
5. Лісовська О. Л. Демографічні наслідки військової агресії росії як загроза економічній безпеці України. *Економіка та суспільство*. 2025. Випуск №73. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/5942/5881> (дата звернення: 18.12.2025).
6. Людський капітал – виклики для відновлення України. Центр Разумкова. URL: <https://razumkov.org.ua/images/2024/05/29/2024-PAKT-9.pdf> (дата звернення: 09.12.2025).
7. Людський капітал України та розвиток бізнесу: як зберегти та примножити? *Економічна правда*. URL: <https://epravda.com.ua/publications/2024/01/24/708883/> (дата звернення: 11.12.2025).
8. Онищенко В. П. Людський і соціальний капітал України в період її післявоєнного відновлення. *Економіка України*. 2023. № 1. С. 3–19.
9. Осадча Я. 74% українців відчувають психологічні проблеми через війну, однак до фахівців звернулися лише 13% – опитування. URL: https://lb.ua/health/2025/02/07/659459_74_ukraintsiv_vidchuvayut.html (дата звернення: 16.12.2025).
10. Українці відчувають стрес і тривогу, але обирають конструктивні копінгіві стратегії реагування на ці стани. *Ти як?* URL: <https://howareu.com/news/ukraintsi-vidchuvaiut-stres-i-tryvohu-ale-obyraiut-konstruktyvni-kopinovi-stratehii-reahuvannia-na-tsi-stany> (дата звернення: 15.12.2025).
11. Zelenskyu reveals 45,100 Ukrainian troops died, contrasting with independent estimates. *Euromaidanpress*. URL: <https://euromaidanpress.com/2025/02/05/zelenskyu-reveals-45100-ukrainian-troops-died-contrasting-with-independent-estimates/> (дата звернення: 15.12.2025).

References:

1. Zachosova N. V. (2023) Osnovy polityky zberezhennia liudskoho kapitalu u voiennoi ta pisliavoienni chas dlia potreb ekonomichnoho vidnovlennia i zrostantia [Fundamentals of human capital preservation policy in wartime and post-war period for the needs of economic recovery and growth]. *Naukovyi visnyk Odeskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu – Scientific Bulletin of Odessa National Economic University*, vol. 11–12 (312–313), pp. 17–28.
2. Krytychnyi defitsyt robochoi syly v Ukraini: shcho stalo prychnoiu bezpretsedentnoi sytuatsii na rynku pratsi [Critical shortage of labor force in Ukraine: what caused the unprecedented situation on the labor market]. *UaPortal*. July 9 2025. Available at: <https://news.uaportal.com/ukr/section-news/news-kriticheskij-defitsit-rabochej-silyi-v-ukraine-chto-stalo-prichinoj-bespretsedentnoj-situatsii-na-rynke-truda-09-07-2025.html> (accessed December 2, 2025) (in Ukrainian).
3. Lebeda T. B. (2022) Liudskiy kapital yak faktor vplyvu na makroekonomichnu dynamiku v Ukraini [Human capital as a factor influencing macroeconomic dynamics in Ukraine]. *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini – Formation of Market Relations in Ukraine*, vol. 10, pp. 11–21.
4. Libanova E. M. (2025) Liudskiy kapital Ukrainy: vtraty vnaslidok viiny i perspektyvy povoiennoho vidrodzhennia [Human capital of Ukraine: losses due to war and prospects for post-war revival]. *Visnyk NAN Ukrainy – Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, vol. 4, pp. 39–46.
5. Lisovska O. L. (2025) Demohrafichni naslidky viiskovoi ahresii rosii yak zahroza ekonomichnii bezpetsi Ukrainy [Demographic consequences of russian military aggression as a threat to economic security of Ukraine]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, vol. 73. Available at: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/5942/5881> (accessed December 18, 2025).
6. Liudskiy kapital – vyklyky dlia vidnovlennia Ukrainy [Human capital – challenges for Ukraine's recovery]. *Tsentr Razumkova – Razumkov Centre*. Available at: <https://razumkov.org.ua/images/2024/05/29/2024-PAKT-9.pdf> (accessed December 9, 2025) (in Ukrainian).

7. Liudskiy kapital Ukrainy ta rozvytok biznesu: yak zberehty ta prymnozhyty? [Human capital of Ukraine and business development: how to preserve and multiply?]. *Ekonomichna pravda – Economic Truth*. Available at: <https://epravda.com.ua/publications/2024/01/24/708883/> (accessed December 11, 2025) (in Ukrainian).

8. Onyshchenko V. P. (2023) Liudskiy i sotsialnyi kapital Ukrainy v period yii pisliavoiennoho vidnovlennia [Human and social capital of Ukraine during its post-war recovery]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, vol. 1, pp. 3–19.

9. Osadcha Ya. (2025) 74% ukraintsiiv vidchuvaiut psykholohichni problemy cherez viinu, odnak do fakhivtsiv zvernuвся lyshe 13% – opytuvannia [74% of Ukrainians experience psychological problems due to war, but only 13% sought help from specialists – survey]. Available at: https://lb.ua/health/2025/02/07/659459_74_ukraintsiiv_vidchuvayut.html (accessed December 16, 2025) (in Ukrainian).

10. Ukraintsi vidchuvaiut stres i tryvohu, ale obyraiut konstruktyvni kopinhovi stratehii reahuvannia na tsi stany (2025) [Ukrainians experience stress and anxiety, but choose constructive coping strategies to respond to these conditions]. *Ty yak? – How are you?* Available at: <https://howareu.com/news/ukraintsi-vidchuvaiut-stres-i-tryvohu-ale-obyraiut-konstruktyvni-kopinhovi-stratehii-reahuvannia-na-tsi-stany> (accessed December 15, 2025) (in Ukrainian).

11. Zelenskiy reveals 45,100 Ukrainian troops died, contrasting with independent estimates. *Euromaidanpress*. Available at: <https://euromaidanpress.com/2025/02/05/zelenskiy-reveals-45100-ukrainian-troops-died-contrasting-with-independent-estimates/> (accessed December 15, 2025)

Дата надходження статті: 23.12.2025

Дата прийняття статті: 26.01.2026

Дата публікації статті: 02.03.2026